

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СЛОВЕСНИКІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ І ПРОГРАМ

Постановка проблеми у загальному вигляді. У час руйнування традиційних моральних орієнтирів і раціоналізації духовного життя особливо зростає роль літературної освіченості особистості. Ознайомлення з високохудожніми мистецькими зразками створює в учнів об'єктивні уявлення про шлях духовного розвитку рідного народу, самобутність української культури. Через емоційне переживання, пізнання морально-етичних норм і культурно-естетичних цінностей школяр готується до подальшого самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається індивідуально-творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до діалогу з іншими культурами.

Окреслені вище завдання посилюють увагу до літературознавчої підготовки вчителя, мета професійної діяльності якого – виховувати молоду генерацію українських громадян з високим рівнем читацької культури. Для ефективного реалізації означеної цілі фахівцям важливо усвідомити словесне мистецтво як джерело дослідницького натхнення й наснаги; набути умінь репрезентувати літературний простір як особливий світ; «перетворити» сприймання художніх творів з навчально-пізнавального процесу на пошуково-дослідну діяльність.

У такому контексті особливої гостроти набуває проблема відповідності літературознавчої освіченості і комплексу практичних умінь фахівців нагальним потребам освітніх інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різномасштабні питання літературознавчої освіти особистості займають значне місце в сучасному науковому інформаційному просторі. Зокрема, В. Андрущенко, С. Гончаренко, Н. Гузій, В. Кремень, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Семенов, Т. Симоненко, І. Соколова та ін.

підкреслюють пріоритетність світових тенденцій, визначають позитивні і негативні наслідки інтеграції, аксіологізації, акмеологізації, гуманізації й гуманітаризації у професійній освіті.

Протягом останніх десятиліть у літературознавчому просторі переосмислено методологічні засади аналізу художніх творів (Н. Зінченко), досліджено методологію фольклористики XIX ст. (М. Дмитренко). З урахуванням досягнень світової літературно-критичної думки проаналізовано розвиток різних компонентів літературного процесу (Н. Бернадська, О. Бондарєва, І. Зварич), окреслено особливості психопоетики і психосемантики новітнього українського письменства (Н. Зборовська). На підґрунті сучасних здобутків літературознавчих шкіл дослідниками схарактеризовано мистецьку спадщину класиків рідного слова і художньо-естетичні спроби початківців.

У колі наукових інтересів - специфіка теоретико-літературної підготовки у вищій школі (О. Галич, В. Пахаренко), методика вивчення української словесності у взаємозв'язках з іншими видами мистецтв (С. Жила), технологія компаративного аналізу художніх творів (А. Градовський), розвиток креативної творчості вчителя (О. Куцевол), формування здатності майбутнього вчителя літератури до проектно-конструкторської діяльності (В. Шуляр) та ін.

Означені методологічні і методичні пошуки мають знайти логічне відображення в оновленому змісті нормативних і елективних літературознавчих навчальних курсів.

Формулювання цілей статті. У межах статті розглянемо особливості літературознавчої підготовки майбутніх учителів-словесників у вищих педагогічних навчальних закладах, зупинимося на аналізі змісту й організації освітнього процесу в ГНПУ ім. О. Довженка, Криворізькому ДПУ, Луганському НУ ім. Т. Шевченка, Миколаївському ДУ ім. В. О. Сухомлинського, Уманському ДПУ ім. П. Тичини, Чернігівському НПУ ім. Т. Г. Шевченка, Херсонському ДУ. Джерелознавчою базою

служать освітньо-професійні програми, освітньо-кваліфікаційні характеристики, навчальні плани спеціальності 6.020303 «Філологія. Українська мова і література», навчальні програми літературознавчих курсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо зміст галузевих стандартів підготовки учителів української мови і літератури за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр». У нормативних документах акцентується увага на формуванні в майбутніх словесників умінь досліджувати літературознавчі й художньо-естетичні явища та факти в їх системному взаємозв'язку; правильно, точно, логічно і влучно висловлювати власні міркування і формулювати на їх основі змістовні думки, розвивати навички аналітичного, літературно-критичного, творчого мислення; виконувати науково-пошукову роботу, якнайширше використовуючи методи літературознавчого аналізу. Такі вимоги є зрозумілими з огляду на важливість дослідницької функції у професійній діяльності вчителя-філолога. Тільки словесник, котрий постійно знаходиться в епіцентрі літературознавчих розвідок, відчуває науковий інтерес до літературної творчості, дійсно, буде глибоко шанованим як у середовищі колег, так і вихованців.

Зазначимо: традиційно літературознавча підготовка реалізується в системі нормативних і елективних навчальних курсів. Їх змістове наповнення передбачає засвоєння науково обґрунтованої інформації з орієнтацією на новітні наукові досягнення.

Порівняльний аналіз навчальних планів, освітньо-професійних програм Глухівського НПУ ім. О. Довженка, Криворізького ДПУ, Луганського НУ ім. Т. Шевченка, Миколаївського ДУ ім. В. Сухомлинського, Уманського ДПУ ім. П. Тичини, Чернігівського НПУ ім. Т. Г. Шевченка, Херсонського ДУ засвідчує, що зміст літературознавчої підготовки укладено на основі галузевих стандартів вищої освіти, з урахуванням освітніх тенденцій і специфіки кожного навчального закладу. Нормативний і варіативний цикли сформовано відповідно до освітньо-професійної програми підготовки

фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр», програм навчальних дисциплін, навчальною і навчально-методичною літературою.

Кількість годин, відведених на вивчення нормативної складової на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр», як показує аналіз навчальних планів, у середньому становить 28,83% від загальної професійної підготовки: наприклад, Глухівський НПУ – 22,84%, Криворізький ДПУ – 23,57%, Миколаївський ДУ – 25,25%, Луганський НУ – 34,5%, Уманський ДПУ – 30,9%, Чернігівський НПУ – 35,87%.

Максимальний навчальний час на опанування нормативних курсів у кожному навчальному закладі різний: від 1530 год. (42,5 кредитів) до 2232 год. (62 кредити). Для опанування варіативних курсів літературознавчого циклу відведено від 108 год. (3 кредити) до 256 год. (7 кредитів). Це в середньому складає – 11,13% від загальної кількості годин для вивчення нормативних дисциплін: Уманський ДПУ – 5,22%, Миколаївський ДУ – 8,9%, Чернігівський НПУ – 11,29%, Глухівський НПУ – 11,76%, Луганський НУ – 14,49%, Криворізький ДПУ – 15,13%.

Для освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» максимальний навчальний час, відведений на опанування літературознавчих курсів, становить 378 – 432 год. (10,5 – 12 кредитів), тобто 49,73% – 54,01% від загальної професійної підготовки. Співвідношення нормативних і варіативних дисциплін коливається залежно від спеціалізацій, напрямів і специфіки закладів.

В умовах магістратури максимальний обсяг навчального навантаження з літературознавчих курсів становить 324 – 378 год. (9 – 10,5 кредитів), або 25,4% – 29,7% від загального навантаження.

Осмислення навчальних планів українських ВНЗ (див. рис.1) дає підстави стверджувати про різне співвідношення між аудиторною і самостійною роботою студентів в системі літературознавчої освіти.

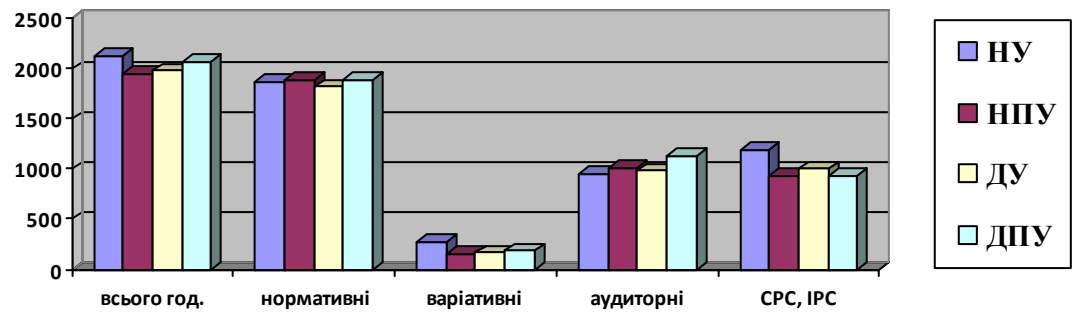

Рис. 1. Літературознавчі дисципліни в університетах (співвідношення годин)

Як видно з рис.1, кількість годин на літературознавчі дисципліни у класичних і педагогічних університетах суттєво не відрізняється. В освітніх закладах дотримуються структурно-логічної схеми реалізації літературознавчої підготовки, загальної концепції літературознавчої освіти «бакалавра філології» та вимог нормативних документів до навчальних планів підготовки вчителів української мови і літератури.

Водночас обсяг часу, відведеного для самостійної роботи студентів у зіставленні з аудиторним навантаженням, у класичних університетах більший, ніж у педагогічних ВНЗ. Така тенденція пояснюється зростанням ролі науково-дослідницької діяльності студентів з урахуванням особистісних і професійних інтересів.

За навчальними робочими планами на етапі здобуття освітньої кваліфікації «Бакалавр філології. Вчитель української мови і літератури» студенти традиційно опановують такі нормативні курси: «Вступ до літературознавства», «Історія української літератури», «Історія зарубіжної літератури», «Літературне краєзнавство», «Дитяча література», «Фольклор». Окрім цього, в Чернігівському НПУ ім. Т. Г. Шевченка бакалаврам читають «Історію української літератури та літературної критики». У систему підготовки вчителів Луганського НУ ім. Т. Шевченка введено актуальні курси: «Історію літературознавства», «Літературну критику», «Літературну генерику», «Аналіз художнього твору».

Проаналізуємо програмно-змістове наповнення деяких із названих вище навчальних дисциплін. Мета інтегрованого курсу «Теорія сприйняття і

розуміння твору» – формування знань про психологічні особливості сприймання художніх текстів, вироблення вмінь вдумливого читання, адекватного усвідомлення й інтерпретації змісту творів залежно від літературних напрямів, художніх методів, родово-жанрової приналежності, розвиток навичок літературознавчого аналізу, зокрема виявлення інтертекстуальних і міжлітературних зв'язків. Припускаємо, що ефективними шляхами формування стійкого інтересу до читання творів словесного мистецтва є глибоке занурення в психологію художнього світу митця, дослідження зв'язків між життєвою долею письменника і його творами. На нашу думку, усвідомлення змісту художнього тексту буде ґрунтовним, якщо реципієнт «переживе» творчу історію автора, повністю реалізує можливості «внутрішнього зору», «внутрішнього слуху», «внутрішнього мовлення».

Практичний досвід переконує, що перед майбутніми фахівцями з низьким рівнем літературознавчої освіченості часто виникають труднощі в осмисленні змісту експериментальних текстів сучасної літератури. Тому своєчасним вважаємо курс «Літературна генерика». Зазначимо: поняття «генерика» у Літературознавчій енциклопедії тлумачиться як теорія поетологічних категорій роду і жанру [4, 217]. Метою навчальної дисципліни передбачено формування цілісного уявлення про розвиток типів і видів літератури, вироблення умінь здійснювати повний літературознавчий аналіз художнього дискурсу з урахуванням родово-жанрової специфіки, вдосконалення дослідницьких навичок. Під час опанування курсу студенти простежують передумови і процес формування понятійного апарату наукового вчення, еволюцію літературних родів і жанрів, з'ясовують їх структуру, визначають традиційні і специфічні ознаки типів, видів і різновидів художніх творів, досліджують на креативному й рецептивному рівнях теоретичні проблеми способів існування родів і жанрів.

Розглянемо варіативну складову літературознавчої підготовки бакалаврів: це, як правило, 2 – 3 спецкурси з літератури, 1 – 2 спецпрактикуми, 1 – 2 спецсемінари. Навчальні дисципліни вибіркового

блоку залежать від спеціалізації, наукових шкіл, професійних інтересів викладачів, комплексної наукової теми кафедри.

Розробка і включення елективних дисциплін є виправданим. У професійній діяльності вчителів бажано не лише мати якісну ґрунтовну підготовку, а й володіти вміннями формувати у школярів стійкі інтереси до творчої і дослідницької діяльності, виробляти навички відрізняти високоякісні художні зразки від кітчу, поцінувати класичну і сучасну літературу, переживати важливі для духовного становлення особистості естетичні емоції, прищеплювати вишукані естетичні смаки.

У Криворізькому ДПУ, наприклад, передбачено опанування 6 нормативних і 7 елективних курсів, в Уманському ДПУ ім. П. Тичини - 5 нормативних і 2 спеціальні дисципліни літературознавчого циклу. Студенти Миколаївського ДУ ім. В. О. Сухомлинського і Херсонського ДУ студіюють зміст 6 нормативних і 3 елективних літературознавчих курсів. У національних педагогічних університетах (Глухівському і Чернігівському) майбутні вчителі української мови і літератури вивчають 5 – 6 нормативних і 3 – 4 літературознавчі спецкурси.

Актуальними в умовах профілізації шкільної освіти є спецкурси з проблем осмислення здобутків художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. «Сучасна українська література», «Шляхи і проблеми розвитку новітньої української літератури (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.)», «Постмодерна література» тощо.

Вартим уваги вважаємо досвід кафедри Черкаського НУ ім. Б. Хмельницького, де значна увага приділяється формуванню навичок компаративного аналізу художніх текстів (А. Градовський); Вінницького ДУ ім. М. Коцюбинського, в якому одним із завдань літературознавчої підготовки є вироблення креативно-творчих умінь студентів (О. Куцевол); Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Г. Сковороди, де опанування літературознавчих курсів здійснюється на засадах екзистенціально-діалогічної філософії мистецтва (Г. Токмань); Уманського ДПУ ім. П. Тичини, на базі

якого літературознавча освіта відбувається на міцних засадах культурології і мистецтва (Н. Сивачук); Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка, де студенти осмислюють літературний процес на основі аналізу художньо-біографічної прози (Г. Клочек).

Такі елективні курси розширюють професійний світогляд, формують дослідницьку культуру, вдосконалюють навички роботи з теоретичними розвідками, уміння об'єктивно оцінювати художні твори й літературно-критичні розвідки, підвищують рівень філологічної і зокрема читацької свідомості, стимулюють науковий пошук. Перевагою спецсеминарів, спецпрактикумів, порівняно з нормативними і вибірковими дисциплінами, вважаємо осмислення літературознавчих явищ, фактів літературного процесу, які ще всебічно не висвітлені у працях дослідників. Саме такий факт, на нашу думку, мотивує літературознавчі дослідження, стимулює науково-дослідну діяльність, сприяє постійному самовдосконаленню.

З огляду на зазначене майбутнім учителям-словесникам для повноцінної й успішної професійної діяльності бажано мати розвинену літературознавчу ерудицію, вільно орієнтуватися на світовій літературній арені. За таких обставин педагогам-філологам легко вдається запропонувати школярам зрозумілі й доступні для ознайомлення твори, сформувані уявлення про сучасну літературу як вагому складову системи духовної культури українців, допомогти усвідомити специфіку постмодерного світовідчуття, виробити навички аналізу й інтерпретації художніх текстів, розвинути здатність сприймати твори сучасників із урахуванням задуму й стилю автора, вплинути на розвиток їх читацької свідомості.

На нашу думку, дисципліни, зорієнтовані на опанування постмодерними творами, доцільно запроваджувати на IV – V курсах і поглиблювати в умовах магістеріуму, тобто на етапі, коли у майбутніх фахівців уже цілком сформована світоглядна позиція й загальнокультурний рівень.

Аналіз навчальних планів і професійних програм на ОКР «спеціаліст» дає підстави стверджувати: укладання змісту літературознавчої підготовки відбувається з урахуванням принципів науковості, фундаментальності, наступності, міжпредметної інтеграції. Відтак блок літературознавчих дисциплін доповнено курсами теоретичного літературознавства, актуальних проблем літературної критики, компаративістики й сучасного літературного процесу, новітньої української літератури.

В умовах магістратури студенти, як показує аналіз навчальних планів названих вище закладів, оволодівають дисциплінами методології літературознавчих досліджень, порівняльного літературознавства, тенденцій розвитку сучасного літературного процесу та літературознавчими спецкурсами і спецсемінарами з історії українського письменства. На нашу думку, таке змістове наповнення літературознавчої підготовки майбутніх словесників є виправданим, логічним і пояснюється орієнтацією освітньої парадигми на профільне навчання, розвитком методології літературознавства, напрямів і методів дослідження художніх творів, оновленням понятійно-категоріального апарату літературознавчої науки у зв'язку з динамізмом літературного процесу.

Формуючи зміст літературознавчої освіти, небажано допускати її перевантаження невеликими за обсягом курсами. Таке явище «сприяє» розвитку фрагментарного уявлення про літературний процес. До того ж вузькотематичні дисципліни, як переконує досвід, мають недостатню практичну зорієнтованість, проблемність, відзначаються затеоретизованістю, відсутністю інтерактивних методів тощо.

Позитивним видається досвід класичних ВНЗ, де значна увага відводиться індивідуальній і самостійній роботі з курсів літературознавчого циклу: студенти оволодівають методикою реферування тексту, методами і технологією літературознавчого аналізу, набувають навичок інформаційного пошуку. Під впливом навчально-дослідницької діяльності формується новий тип критичного (оцінного, рефлексивного) мислення, закладаються основи

культури методологічних літературознавчих досліджень (аргументованість, проблемність, самостійність, гнучкість, оцінний характер).

Переконані, формування у майбутніх словесників критеріальної бази оцінки літературних явищ сприятиме вдосконаленню філологічних умінь, розвитку здатності здійснювати літературно-критичну оцінку мистецьким явищам та науково обґрунтовувати її. Під критеріальною базою оцінки художніх творів слід розуміти основні положення методології літературознавства, яка є системою знань про його структуру, принципи і способи отримання історико-, теоретико- і літературно-критичних знань, що відображають літературний процес, а також системою діяльності щодо здобуття таких знань й обґрунтування програми, логіки методів й оцінки якості дослідницької роботи у галузі літературознавства.

Аналіз практичного досвіду викладання історико- й теоретико-літературних дисциплін дозволив виокремити такі основні напрями організації дослідницької роботи студентів-філологів:

1) опанування теоретичними засадами методології і методики організації й проведення наукових досліджень з літературознавчих проблем (методологічні орієнтири літературознавчих досліджень студенти осмислюють під час вивчення курсів «Вступ до літературознавства», «Методологія філологічних досліджень», «Історія української літератури» та «Історія світової літератури»);

2) проведення міждисциплінарних досліджень порівняльного характеру (такі завдання зорієнтовані на виконання компаративного аналізу художніх творів української і світової літератур, порівняння літературних і фольклорних сюжетів, визначення джерел творчості письменників, вивчення мовотворчості літераторів, дослідження на межі історичних творів й історичних курсів, історико-літературних і педагогічних дисциплін тощо);

3) виконання курсових, дипломних і магістерських робіт з історії української і світової літератури, сучасної української літератури;

4) складання творчих звітів про виконання програми пошуково-дослідницької чи експедиційної роботи та ін.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу широко практикують завдання пошуково-дослідницького характеру, підготовку наукових статей, доповідей на семінари, конференції, що включені до плану діяльності проблемних груп, наукових гуртків, науково-дослідних лабораторій кафедр.

На основі аналізу навчальних планів, професійних програм підготовки вчителів української мови і літератури і програм дисциплін визначено такі специфічні особливості укладання змісту літературознавчої освіти:

- літературознавча підготовка є складовим компонентом циклу фундаментальної професійної підготовки і становить приблизно від 33,15% (у ДПУ) до 48,99% (в НУ) від загальної фахової освіти бакалаврів філології;

- нормативні навчальні курси забезпечують реалізацію базової частини знань і умінь фахівців, регламентованих в ОКХ і складають приблизно від 60,01% (у ДПУ) до 74,87% (в НУ) від загальної кількості годин, виокремлених на літературознавчу підготовку;

- вибіркові навчальні курси спрямовані на виконання вимог варіативної частини ОКХ і становлять від 39,99% (у ДПУ) до 25,13% (в НУ) від кількості годин, виділених на літературознавчу підготовку;

- змістове наповнення навчальних планів з літературознавчих дисциплін постійно доповнюється, поглиблюється й оновлюється відповідно до тенденцій гуманітарних наук і здобутків світової літературознавчої думки;

- аудиторне навантаження порівняно з самостійною роботою студентів у класичних університетах менше, у педагогічних ВНЗ – більше, що свідчить про роль і значущість самостійної дослідницької діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Організація літературознавчої підготовки майбутніх учителів української мови і літератури відбувається на основі державних нормативних документів і освітніх нормативів внутрішньоуніверситетського характеру. Подальші

перспективи дослідження вбачаємо в осмисленні технологій організації професійної освіти словесників, з'ясуванні сприятливих педагогічних умов якісної літературознавчої підготовки студентів.

Список використаних джерел

1. Галузеві стандарти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра зі спеціальності 6.02.03.03 «Філологія*». Мова та література (англійська)» напряму підготовки 0101 «Педагогічна освіта». – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. – 31 с.
2. Державний стандарт вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/laws/_1247.doc
3. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір [Електронний ресурс]: Наказ МОН України від 31.12.2004 р. № 988. – Режим доступу: <http://www.education.gov.ua>
4. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т.1 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
5. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
6. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості: Наук. видання / За заг.ред. С.М.Ніколаєнка, В.В.Тесленка. – К.: Педагогічна преса, 2007. – 176 с.